

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми «**КОРЕКЦІЯ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ
ІЗ ЗАЇКАННЯМ**»

Виконала:
студентка KorL1-M 18 групи
Тоцька Аліна Сергіївна

Керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Вержиховська О.М.

Рецензент:
кандидат психологічних наук, доцент
Гаврилов О.В.

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ РОЗВИТКУ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗАЇКАННЯМ	7
1.1. Психологічні аспекти розвитку самосвідомості підлітка.....	7
1.2. Взаємозв'язок розвитку самосвідомості та мовленнєвої діяльності дитини.....	17
1.3. Вплив мовленнєвого розвитку на формування самосвідомості у підлітків із заїканням.....	23
Висновки до першого розділу.....	28
РОЗДІЛ II. ДОСЛІДЖЕННЯ РІВНЯ СФОРМОВАНОСТІ САМОСВІДОМОСТІ У ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗАЇКАННЯМ	32
2.1. Обґрунтування методики вивчення рівня сформованості самосвідомості у підлітків із заїканням.....	32
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	36
Висновки до другого розділу.....	48
РОЗДІЛ III. ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОРЕКЦІЇ САМОСВІДОМОСТІ ПІДЛІТКІВ ІЗ ЗАЇКАННЯМ	52
3.1. Особливості формування самосвідомості підлітків із заїканням на уроках мови і літератури.....	52
3.2. Особливості формування самосвідомості підлітків із заїканням у позакласній виховній роботі.....	58
Висновки до третього розділу.....	70
ВИСНОВОК	73
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	79

ВСТУП

Актуальність теми. Соціальні перетворення в Україні призвели до руйнування усталених регулюючих та детермінуючих параметрів суспільного буття. Дослідження у галузі рушійних сил і закономірності розвитку людини доводять, що лише свідомо оволодіваючи в доцільно організованому навчально-виховному процесі здобутками культури, дитина розвиває свої потенційні можливості, стає гармонійною особистістю. Учень займає активну позицію, створює самого себе, удосконалює власне «Я».

І.Д. Бех зазначив, що особистісно-зорієнтований підхід у нинішньому його варіанті певною мірою ґрунтуються на принципах західної гуманістичної психології: самоцінності особистості, глибокої поваги та емпатії до неї, врахування її індивідуальності тощо. Це формує і розвиває дитину в цілому, допомагає її особистісному самовизначенню.

С.Д. Максименко стверджує, що забезпечення умов творчої самореалізації, самовизначення і саморозвитку особистості є логічним осередком розробки нових, альтернативних принципів сучасної психології та педагогіки. Розвиток потенціалу «Я» суб'єкту, активізація його конструктивних функцій стає центральним моментом у теперішній психолого-педагогічній науці.

Б.Г. Ананьєв, Л.І. Божович, Г.С. Костюк, І.Ю. Кулагіна, В.С. Мухіна, А.В. Петровський зазначали, що необхідність обґрунтування чинників та умов стимуляції особистісного розвитку набуває особливої значущості у підлітковому віці. Адже саме цей період становлення особистості є найбільш суперечливим і педагогічно некерованим. Внутрішня розгубленість і незібраність підлітка, намагання досягти цілісності «Я» і зрозуміти його призначення є класичним атрибутом даного періоду. На фоні зростання автономності і незалежності, емансипованості і самостійності підліток потребує психологічної підтримки, допомоги у виборі адекватних шляхів входження у світ дорослих. Психологічний зміст новоутворень цього віку

зводиться до активізації механізмів самотворення, свідомого розвитку суб'єктом власного «Я», його сили та активності.

Своєрідний характер цих проявів спостерігається у підлітків із заїканням.

Л.М.Белякова, Е.В. Богданова, А.І.Богомолів, М.І.Буянов, Е.А.Дьякова, В.А.Куренев, С.В. Меньшикова, В.І. Селиверстов, Р.А. Субботіна, Н.П.Тяпугін зазначають, що у підлітковому віці відбуваються численні якісні зрушення, які інколи носять характер корінних змін у колишніх особливостях. Нерідко це супроводжується бурхливими емоційними реакціями дитини із заїканням, у зв'язку з чим її важко виховувати. Але поряд з негативізмом, деякою агресивністю у підлітка із заїканням присутня підвищена чутливість: фізична, емоційна. Дитину хвилює, як її сприймають інші, яка вона у своєму тілесному образі, рисах характеру. Тому критику у свою адресу підліток із заїканням сприймає дуже боляче. Для нього має значення все: починаючи від зовнішнього вигляду і закінчуючи манерою розмовляти. У підлітковому віці думка оточуючих, в першу чергу ровесників, є одним із найважливіших факторів формування уявлення про себе. Тому будь-які зауваження знижують самооцінку дитини із заїканням, власні недоліки вона сприймає як катастрофу, що значно впливає на формування її «Я – образу». Навіть незначні порушення викликають у неї негативні переживання. Отже, значущість даної проблеми для теорії та практики логопедії підлітків із заїканням, зумовили вибір теми дипломної роботи магістра «Корекція самосвідомості підлітків із заїканням».

Мета дослідження – дослідити теоретико-практичні основи сформованості самосвідомості у підлітків із заїканням.

Гіпотеза дослідження – згідно засад системної будови психічних функцій, їх динамічної локалізації в онтогенезі, а також принципу відповідності внутрішньої будови психічної функції її мозковій організації, ми маємо право припустити, що існує пряма взаємозалежність між мовленнєвим і особистісним розвитком дітей із заїканням. Тому формування

самосвідомості, як складової частини особистісного розвитку, залежить від відповідного рівня розвитку мовлення у дітей, а також буде успішним за умов попереднього прогнозування і своєчасного впровадження змісту корекційно-виховної роботи з ними.

Об'єкт дослідження—самосвідомість підлітків із заїканням.

Предмет дослідження – психолого-педагогічне забезпечення корекції самосвідомості підлітків із заїканням.

Завдання дослідження:

1. Розкрити теоретичні основи формування самосвідомості підлітків із заїканням.
2. Встановити залежність між характером мовленнєвого порушення і становлення самосвідомості у дітей із заїканням.
3. Дослідити рівень сформованості самосвідомості у підлітків із заїканням.
4. Розробити психолого-педагогічне забезпечення корекції самосвідомості підлітків із заїканням.

Методи дослідження: аналіз загальної та спеціальної психолого–педагогічної літератури, аналіз продуктів діяльності учнів (письмових робіт), відкрите спостереження за поведінкою підлітків, констатувальний і формувальний експеримент, процедури якісної та кількісної обробки емпіричних даних.

Експериментальна база: Комунальний заклад «Хотинська спеціальна загальноосвітня школа-інтернат № 2» Хотинської міської ради Хотинського району Чернівецької області, Новоселицька загальноосвітня школа № 3 I-III ступенів Новоселицької міської ради Новоселицького району Чернівецької області.

Теоретична значущість полягає у розкритті теоретичних основ формування самосвідомості підлітків із заїканням; встановленні залежності між характером мовленнєвого порушення і становлення самосвідомості у дітей із заїканням.

Практичне значення полягає у дослідженні рівня сформованості самосвідомості у підлітків із заїканням; розробці психолого-педагогічного забезпечення корекції самосвідомості підлітків із заїканням.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Корекція самосвідомості підлітків із заїканням».

Структура роботи: робота має вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-експериментальне дослідження проблеми корекції самосвідомості підлітків із заїканням дало нам змогу зробити наступні висновки.

Важливою характерною ознакою підліткового періоду є фундаментальні зміни у сфері самосвідомості дитини, які мають кардинальне значення для всього наступного розвитку і становлення підлітка як особистості. Характерними новоутвореннями підліткового віку є «відчуття дорослості», розвиток самосвідомості і самооцінки, інтересу до себе як особистості, до своїх можливостей і здібностей. Для дітей цього віку характерна легка збудливість, різка зміна настроїв і переживань. Підліток краще, ніж молодший школяр, може керувати вираженням своїх почуттів. В певних ситуаціях він може приховувати під маскою байдужості тривогу, хвилювання, образу. Але при певних обставинах, наприклад, конфлікт з батьками, підліток може виявити велику імпульсивність у поведінці. Поведінка дитини підліткового віку визначається декількома факторами: статевим дозріванням підлітка, його соціальним становищем (перебування його на межі між двома соціальними світами – світом дітей і дорослих, що призводить через протиріччя вимог до виникнення конфліктних форм поведінки), а також індивідуальними особливостями, які сформувалися у нього до цього часу. Особливість самосвідомості і самооцінки у підлітковому віці безпосередньо відображається на поведінці. При зниженій самооцінці підліток недооцінює свої можливості, намагається до виконання лише найпростіших завдань, що заважає його розвитку. При завищеній самооцінці він переоцінює свої можливості, намагається виконати те, з чим не в змозі справитися, що також негативно впливає на розвиток його особистості.

Співвідношення свідомості та мовлення – не просте співіснування і взаємовплив, а єдність, в якій визначаючою стороною є свідомість: будучи

відображенням дійсності, воно ліпить форми і диктує закони свого мовленнєвого буття. Свідомість – це завжди словесно позначене відображення: де немає знака, там немає і свідомості. Свідомість відображає дійсність, а мовлення визначає її і виражає думки. Мовлення впливає на свідомість і в тому відношенні, що воно надає думці деякої примусовості, спрямовує її рух по каналах мовленнєвих форм.

Формування самосвідомості у підлітків із заїканням залежить від усіх психічних процесів. Мовленнєві запинки, спотикання (не судомного або судомного характеру), що виникають у дитини, спочатку стають об'єктом її відчуття як первинного пізнавального процесу, за допомогою якого вона отримує інформацію від зовнішнього або внутрішнього середовища. Мовленнєві запинки відбиваються мозком дитини у вигляді кінестетичного, тактильного або слухового образу. Серед найголовніших особливостей цього психічного процесу важливу роль відіграє поріг відчуттів, що визначає найменшу силу подразника, що викликає усвідомлене відчуття. У результаті багаторазового повторення випадків запинок у мовленні дитини їхнє сприймання стає більше виразним і цілісним. Сприймання запинок супроводжується у дитини розвитком розуміння, що вона говорить не так, як всі (не плавно, переривчасто, із запинками), що раніше цього в неї не було, що їй зараз щось заважає вільно говорити (рухати язиком, губами тощо).

Методика констатувального етапу дослідження включала три етапи: реальне «Я», ідеальне «Я», дзеркальне «Я». Вона передбачала опрацювання та інтерпретацію її змісту, вивчення когнітивного компоненту самосвідомості. Критеріями аналізу виступали наступні показники: виділення інформативних одиниць, їх загальна кількість, обсяг твору; класифікація інформативних одиниць залежно від модальності; обґрунтованість якостей, перерахованих дитиною, наскільки підліток із заїканням може пояснити, чому саме він вважає себе таким, що свідчить про його рівень усвідомленості; механізми формування «Я-образу»; співвідношення позитивних і негативних якостей, які з них переважають; послідовність «Я-

образу» (стійкий чи суперечливий); наявність поєднання понять; присутність захисних механізмів.

Узагальнюючи результати проведеного дослідження ми прийшли до висновку, що рівень розвитку самосвідомості підлітків із заїканням майже не відрізняється від вікової норми, але певні відмінності все ж таки присутні. Ступінь вираженості різниці залежить від характеру мовленнєвого порушення, а також особистісних якостей підлітка (самооцінки, критичного ставлення до себе). При вразливій психіці, недобррозичливому ставленні оточуючих, відчуття порушення мовлення поглиблюється, що, відповідно, впливає на формування реального «Я-образу» підлітка із заїканням, призводить до негативних особистісних утворень. У дітей із незначним заїканням, яке не має суттєвого впливу на формування самосвідомості. Такі підлітки мають твердження: «я маю положення у класі нормальне», «Я собі подобаюсь». В таких дітей самооцінка не страждає, вони вважають себе повноцінними, не звертаючи увагу на незначні недоліки мовлення, які людям без логопедичної освіти майже не помітні.

Зовсім інша ситуація у восьмикласників, які мають ускладнені форми заїкання. Таких дітей «погано розуміють», «положення у класі не дуже хороше», «дехто можна сказати знущається». Цим підліткам бракує впевненості, в них занижена самооцінка, присутній комплекс неповноцінності. Властивою є і підвищена критичність до себе, що спричиняє велику різницю між «Я-реальним» і «Я-ідеальним»: діти вважають себе майже найгіршими і дуже хочуть стати кращими. Це призводить до негативних особистісних утворень: вони є більш вразливі, інколи – навіть агресивні. Можливо, останнє є від реагування комплексу неповноцінності для ствердження серед однолітків. Підлітки, описуючи своє «Реальне Я», визнають свою вразливість, але мріють виправитися. Разом з тим, не можна проводити залежність між негативними особистісними утвореннями і лише з одним порушенням мовлення. Важливе значення має і психологічна атмосфера, у якій перебуває підліток із заїканням, які люди його оточують,

їхнє ставлення до нього та психолого-педагогічний корекційний вплив на самосвідомість підлітка із заїканням.

При ознайомленні з новим твором, підлітків із заїканням спочатку потрібно підготувати до його сприймання. Після цього відбувається перше читання твору: учителем або окремим учнем вголос, або ж усіма школярами самостійно мовчки. Далі – бесіда, яка проводиться з метою перевірки вражень, які отримали підлітки із заїканням, виділення головної думки та персонажів твору, усвідомлення ними змісту прочитаного. Можна запитати про емоції, які виникли у підлітків під час читання твору, про думки, розуміння почутого, пояснення незнайомих слів вчителем. Для поглибленого осмислення – провести повторне читання, можливо, навіть окремих частин тексту, читання в ролях для кращого сприйняття змісту, емоційного співпереживання з героєм. Потім аналізуються зображувальні засоби, оцінюється поведінка дійових осіб. Для розвитку розуміння психічного стану іншого, проникнення в його внутрішній світ можна запитувати у підлітка. Після цього складається план прочитаного (разом з учителем чи самостійно). Далі – можливий переказ (стислий або дослівний) всього тексту або окремої частини. В кінці проводиться узагальнююча бесіда за твором.

Розвивати самосвідомість можна і на уроках української мови. Найкраще це можна робити з допомогою написання творів. Підліткам пропонується тема на особистісне самовизначення і самопізнання, рефлексивну самодоповідь. Написання даних творів не обмежується у розмірах, проводиться фронтально. Ця робота не обмежується у часі, головне, щоб вона тривала не більше, ніж урок (хоча при великій потребі можна підліткам давати доопрацьовувати її вдома). Додаткових пояснень, уточнень до змісту твору не надається. Дитина повинна самостійно шукати себе, своє «Я», пізнавати, аналізувати. Лише в цьому випадку вона більше цінуватиме власну особистість, яку «відкрила» сама.

Для розвитку самосвідомості в підлітків із заїканням у позакласній виховній роботі є більше можливостей, зокрема: під час виховних годин, як

домашнє завдання під час самопідготовки, на тренінгах (наприклад, тренінг особистісного росту).

В процесі формувального етапу дослідження нами розроблена програма психолого-педагогічної допомоги у формуванні самосвідомості підлітків із заїканням «Я-особистість», мета якої підвищити рівень самосвідомості дітей підліткового віку із заїканням в структурі особистісно-орієнтованого навчально-виховного процесу. Розвитку самосвідомості сприяла спеціальна розроблена система корекційно-розвивальних занять за наступними блоками: формування змістовного компонента самототожності, поглиблення уявлень про власне «Я»; підвищення самооцінки, розвиток впевненості у собі, самоповаги; активізація самопроекції у майбутнє, формування життєвої перспективи, розвиток ціннісних орієнтацій.

Самопізнання, у свою чергу стимулюватиме підлітка із заїканням до самонавчання і самовиховання. Тому кожна дитина повинна скласти для себе власну програму саморозвитку, щоб мати певний орієнтир на шляху до свого вдосконалення. Створюючи дану програму, підліток повинен опиратися на результати попередньої діагностики, а також самостереження, самоаналізу. Коригувати потрібно якості, які найменш розвинуті на основі тих властивостей, які досягли найоптимальнішого рівня розвитку. Для дітей із заїканням можна запропонувати скласти програму роботи над вадами мовлення. Звичайно, в цьому активну участь прийматиме логопед, який зможе надати доречні, професійні рекомендації, а також логопедичну допомогу по усуванню вад вимови. Взагалі, з такими підлітками логопед повинен працювати разом з психологом: лише тоді результат буде найкращим. Дитині потрібна допомога цих двох спеціалістів, оскільки порушення мовлення і самооцінки тісно пов'язані. Тому тут необхідна комплексна корекція. Для розвитку критичного адекватного ставлення до себе можна ввести спеціальні заняття по самопрезентації, коли кожен підліток із заїканням зможе себе представити не лише в найкращому світлі, але і відкрито та сміливо говорячи про власні недоліки, визнаючи їх такими,

яких треба позбутися. Звичайно, такий аналіз потребує високого рівня самокритики і адекватної самооцінки і тому його можна проводити зі старшими підлітками, які більш реалістично сприймають себе, власні недоліки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андропова Л.З. Коррекция интонационной стороны речи заикающихся / Л.З. Андропова// Дефектология. – 1988. – № 6. – С. 63-67
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание / Р. Бернс. – М.: Прогресс, 1986.– 422 с.
3. Белякова Л.М. Заикание / Л.М. Белякова, Е.А. Дьякова. – М.: В. Секачев, 1998. –304с.
4. Богомолова А.И. Устранение заикания у детей и подростков / А.И. Богомолова. –М.: Просвещение, 1987.–96с.
5. Бодальов А.А. Психология о личности / А.А. Бодольов.– М.: МГУ, 1988. – 188 с.
6. Божик Л.М. Підліток на шляху до себе / Л.М. Божик//Шкільний світ, 2000.–№5.–С.12.
7. Божович Л.И. Личность и ее формирование в подростковом возрасте / Л.И. Божович. – М.: Просвещение, 1988. – 464 с.
8. Буянов М.И. О наследственности при заикании / М.И. Буянов, Е.В. Богданова, Р.А. Субботина// Дефектология. –1987. –№ 3 – С.20-22.
9. Введение в психодиагностику / под ред. К.М. Гуревича. – М.: Академия, 2000 . – 192 с.
10. Вікова та педагогічна психологія / за ред. О.В.Скрипченко, Л.В.Долинської. – К.: Просвіта, 2001. – 416 с.
11. Возрастная и педагогическая психология / под ред. А.В. Петровского. – М.: Просвещение, 1983. –253 с.
12. Гальперин П.Я. Введение в психологию / П.Я. Гальперин. – М.: Просвещение, 1986. – 317 с.
13. Гамезо М.В. Атлас по психологии / М.В.Гамезо, И.А. Домашенко. – М.: Педагогическое общество России, 2001. – 276 с.
14. Гудкина Н.И. Личностная рефлексия как один из

механизмов самосознания / Н.И. Гудкина// Формирование личности в переходной период от подросткового к юношескому возрасту. – М.: Педагогика, 1987. – С. 74-81.

15. Ермакова И.И. Коррекция речи и голоса у детей и подростков / И.И. Ермакова. – М.: Просвещение, 1996. – 143 с.

16. Жукова Н.С. Логопедия / Н.С. Жукова. – Екатеринбург: ЛИТУР, 2000. – 320 с.

17. Закон України про освіту // Звід законів України. – К., 2000. – ст.23

18. Исаев Д.М. Психопрофилактика нарушений поведения и психосоматических расстройств / Д.М. Исаев// Психодиагностика и коррекция детей с нарушениями и отклонениями развития. – СПб.: Питер, 2002. – С. 225-244.

19. Кащенко В.П. Недостатки характера у детей и подростков / В.П. Кащенко // Психология детей с нарушениями и отклонениями психического развития. – СПб.– Питер, 2002. – С. 333-353.

20. Кобильченко В.В. Самосвідомість підлітка як важливий регулятор соціальної взаємодії / В.В. Кобильченко// Педагогіка і психологія, 1997. – №2. – С. 19-23

21. Колесов Д.В. Учителю о психологии и физиологии подростка / Д.В. Колесов. – М.: Просвещение, 1986. – 80 с.

22. Костюк Г.С. Вікова психологія / Г.С. Костюк. – К.: Радянська школа, 1986.–272 с.

23. Корекція заїкання у дітей / укл. Беляя А.Й., Коблик Л.Ю., Мартинюк О.Б. / за заг. ред. Гаврилової Н.С. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2014. – 76 с.

24. Кулагина И.Ю. Возрастная психология / И.Ю. Кулагина. – М.: УРАО, 1999. – 183 с.

25. Куренев В.А. Заикание / В.А. Куренев. – М.: Медицина, 1983. – 253с.

26. Лалаева Р.И. Логопедическая работа в коррекционных классах / Р.И. Лалаева. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 224 с.
27. Лебединский В.В. Нарушение психического развития у детей / В.В. Лебединский. – М.: МГУ, 1985. – 167 с.
28. Леонтьев А.М. Деятельность. Сознание. Личность / А.М. Леонтьев. – М.: Просвещение, 1975. – 206 с.
29. Логопедия / под ред. Л.С. Волковой. – М.: Просвещение, 1989. – 528с.
30. Методика навчання учнів 1-4 класів спеціальної школи: навчальний посібник / за ред.О.В. Гаврилова. – Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. – 312с. – С. 179-259.
31. Миссуловин Л.Я. Заикание и его устранение / Л.Я. Миссуловин. –СПб.: ООО «СЛП», 1997.–144с.
32. Мороз О.Т. К вопросу о заикании, его распространенности и предупреждении / О.Т. Мороз // Расстройства речи и методы их устранения. –М.:Просвещение, 1985.–С. 92-105.
33. Мудрик А. В поисках своего «Я» / А. Мудрик //Семья и школа. –1989. –№10.–С.7-9.
34. Мухина В.С. Возрастная психология: феноменология развития, детство, отрочество / В.С. Мухина. – М.: Академия, 2000. – 435 с.
35. Неймарк М.С. О соотношении осознаваемых и неосознаваемых мотивов в поведении / М.С. Неймарк// Вопросы психологии.–1988. –№5.– С. 15-16.
36. Немов Р.С. Психология / Р.С. Немов. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 608 с.
37. Общая психология / под ред. В.В.Богословского.–М.: Просвещение, 1987 – 284 с.
38. ОсьмакЛ. Програма активізації особистісного розвитку підлітків / Л.Осьмак // Рідна школа. –1999. – №4. – С. 60-62.

39. Пеллингер Е.Л. Как помочь заикающимся школьникам / Е.Л. Пеллингер, Л.П. Успенская. – М.: Просвещение, 1995. – 176с.
40. Петровский А.В. Психология / А.В. Петровский, М.Г. Ярошевский. – М.: Академия, 2000. – 512 с.
41. Поваляева М.А. Справочник логопеда / М.А. Поваляева. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2002. – 448 с.
42. Поливанова К.Н. Психология возрастных кризисов / К.Н. Поливанова. – М.: Академия, 2000. – 184с.
43. Правдина О.В. Логопедия / О.В. Правдина. – М.: Просвещение, 1983. – 284с.
44. Прихожан А.Н. Развитие эмоциональной стороны самовоспитания / А.Н. Прихожан // Формирование личности в переходной период от подросткового к юношескому возрасту – М.: Педагогика, 1987. – С. 121 – 129.
45. Проблемы психологии современного подростка./ под ред. Д.И.Фельдштейна. – М.: Просвещение, 1982. – 178 с.
46. Психологические особенности самосознания подростков / под ред. А.Н. Боришевского. – К.: Вища школа, 1980. – 192 с.
47. Психологія / під ред. Ю.Л. Трофімова. – К.: Либідь, 2001. – 372 с.
48. Райс Ф. Психология подросткового и юношеского возраста / Ф. Райс. – СПб.: Питер , 2000. – 624 с.
49. Рогов Е.И. Настольная книга практического психолога / Е.И. Рогов. – М.: ВЛАДОС, 1999. – 480 с.
50. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии / С.Л. Рубинштейн. – М.: Педагогика, 1986. – 416 с.
51. Селиверстов В.И. Заикание у детей: пособие для логопедов. - 2-е изд., перераб / В.И. Селиверстов. – М.: Просвящение, 1989. – 316с.
52. Селиверстов В.И. Заикание у детей: Психокоррекционные и дидактические основы логопедического воздействия / В.И. Селеверстов.

–М.: ВЛАДОС, 2000. –208с.

53. Сикорский И.А. О заикании / И.А. Сикорский. – СПб.:СПб, 1989.–С.44-48.
54. Смирнов С.Д. Психология образа: проблема активности психологического отражения / С.Д. Смирнов. – М.: МГУ, 1985. – 231 с.
55. Спиркин А.Г. Сознание и самосознание / А.Г. Спиркин. – М.: Политиздат, 1982. – 303 с.
56. Терлецька Л. Психологічні особливості підлітків / Л. Терлецька // Психолог– 2002. –№2.– С.7 -10.
57. Тяпугин Н.П. Заикание / Н.П. Тяпугин.– М.: Медицина, 1986. – 246с.
58. Фельдштейн Д.И. Психология становления личности / Д.И. Фельдштейн. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 192 с.
59. Филичева Т.Б. Основы логопедии / Т.Б. Филичева, Н.А. Чевелева, Г.В. Чиркина. – М.: Просвещение, 1989. – 221с.
60. Хрестоматия по логопедии. / под ред. Л.С.Волковой и В.И. Селиверстова. – М.: ВЛАДОС, 1997.– 560 с.
61. Худик В.А. Психология аномального развития личности в детском и подростково-юношеском возрасте / В.А. Худик. – К.: Здоровье, 1993. – 144 с.
62. Чевелева Н.А. К вопросу о заикании у детей / Н.А. Чевелева// Дефектология. –1977. – №1. –С. 20-23.
63. Шеремет М.К. Логопедія. Підручник / М.К. Шеремет. – К.: Слово, 2014. – 672 с.
64. Шкловский В.М. Заикание / В.М. Шкловский. – М.:Педагогика, 1994. – 248с.